

HÖRCSIK RICHÁRD

Az Európai Unió jövője – A jövő Európai Uniója¹

ABSTRACT

The social, political and economic shifts of the 21st century raised serious questions towards the European Union. Is the EU capable of winning over the economic crisis? Is the process of the forming unification of banks an answer for the economic crisis? In spite of the probable drop-off countries, is it possible for the EU to maintain the value of the common currency? Is the EU sustainable without the common currency? What would most of the member states choose in these socially and economically challenged years: solidarity or sovereignty? The present study is an attempt a) to describe the present state of the EU, b) to introduce the most severe challenges of the EU and their backgrounds, c) to analyse the prospects of the EU in light of the possible solutions to those challenges, and finally, d) an attempt is made to understand the present state and also the perspectives of Hungary in the midst of the debates.

(Abstract written by Péter Jenei)

„**E**z nem a vége. Még csak nem is a vég kezdete. De talán a kezdet vége” – hangzott a jól ismert retorikai fordulat Winston Churchill brit miniszterelnök egyik 1942-ben elmondott beszédében.² Egyesek szerint Churchill egykori megállapítása igen találó a mai uniós válságra és a recsegő-ropogó eurózónára is igaz lesz. Tény az, hogy miközben ebben az évben „ünnepelel” Európa a közös valuta tízedik születésnapját, a pesszimisták³ Görögország kiválásának lehetőségével máris az euró-övezet felbomlását, sőt az Unió széthullását vizionálják.

De vajon euró nélkül létezhet az Európai Unió? A formálódó bankunióval legőzhetővé válik a válság, vagy csak egy egykor elmaradt integrációs lépcsőfokot pótolnak meglehetősen késéssel a tagállamok? Győz a szolidaritás, vagy a tagállamok szuverenitás-érzete kerekedik felül e válságterhes időben? Olyan kérdések ezek, amelyekre úgy tűnik, még a szereplők sem tudnak biztos választ adni.⁴

Egy biztos, hogy az unió jelenlegi gazdasági és politikai válsága mindenképpen *cezúrát jelent* az integráció félszázados fejlődéstörténetében. Churchillnek, az Európai Egyesült Államok megálmodójának szavait kölcsönözve: a kezdet végét jelentheti ez a korszak, amikor az integrációnak a túlélés és a gazdasági versenyképesség érdekében gyökeresen át kell alakulnia.

Az Európai Unió az ezredfordulón válaszúthoz érkezett. Ahhoz, hogy ez a közösség a globalizáció felgyorsult folyamatában képes legyen megtartani gazdasági súlyával arányos politikai befolyását, a nemzetközi szintéren komoly és mélyreható

1 A Magyar Tudomány Ünnepe, a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen, 2012. november 12-én, a Kollégium Kistanácstermében elhangzott előadás szerkesztett változata.

2 ZGUT: Az európai válságkezelés mágójára, 6.

3 Például lásd Vojtech Belling cseh államtitkár előadását az említett konferencián.

4 HEGEDŰS: Szolidaritás vagy szuverenitás?

belső reformok váltak szükségessé. A tét nem kevesebb, mint „*az európai modell*” jövője: a nemzeti érdekek, értékek és sajátosságok, valamint a közösségi érdekek összeegyeztethetősége, az európai értékek megerősödése vagy erodálódása, amelyekre az Unió politikái, tehát cselekvésének eszközei épülnek. Más szavakkal, szakítaniuk kell a korábban laza fiskális fegyelmezetlenséget folytató tagállamoknak a régi gyakorlatukkal. A szorosabb gazdasági koordináció pedig a tagállami szuverenitás részbeni feladásával jár és ez máris kiélezte a nemzetek fölötti Európai Egyesült Államok és a nemzetek együttműködését szorgalmazók hagyományos vitáját. „*Quo vadis Európai Unió*” – hangzik egyre gyakrabban a kérdés Európa szerte.

A következőkben szeretném bemutatni az Unió jelenlegi helyzetét, felvázolni azokat a kérdéseket, melyek alapjaiban határozzák meg az Európai Unió elkövetkező tíz-húsz évét. Kitérek ezeknek a kérdéseknek a háttérére és a lehetséges válaszokra. S végül pár szót szólok arról is, hogy Magyarország hogyan pozicionálja magát ebben a kavalkádban.

Európának választ kell adni a válságra.⁵ Fájdalmas az a kritika, amit például Kínából nap, mint nap hallunk: hogy Európa hanyatlik. Valóban így van ez? Bizonyos fokig ez igaz, hiszen Európa veszített versenyképességéből. Ma már ködbe veszett az a közelmúltbeli uniós direktíva, amit „*Lisszaboni stratégiának*” hívtunk. Aminek lényege az volt, hogy 10 éven belül lekörözzük az Egyesült Államokat és Kínát a gazdasági fejlődésben! Mindkét kontinensen mosolyogtak ezen.

Válság ide vagy oda, ugyanakkor, ha megnézzük az életminőség feltételeit, *Európa még mindig messze a legjobb hely a világon*. Ezt az is igazolja, hogy töretlen az igény az uniót körülvevő európai – különösen nyugat-balkáni – államok részéről, hogy csatlakozhassanak az integrációs szervezethez. Az elmúlt 60 esztendő a legnagyobb krízisével állunk szemben, de több szempontból még mindig jobb a helyzet Európában, mint az USA-ban, vagy Japánban. Elég, ha utalok az 500 milliós egységes piacra, amely méreténél fogva további lehetőségeket biztosít a gazdasági növekedéshez, a válság leküzdéséhez.⁶ Ezért érdemes megőrizni azokat az értékeket, amit Európa jelent számunkra. Azokat az alapértékeket, amivel létrejött anno az Európai Közösség, és ami igazán vonzóvá tette az uniót a kívülálló nemzetek és polgárok számára.

1. Európa és az EU integráció jövője

Európa és az EU integráció jövője szorosan kapcsolódik egymáshoz, és fejlődésének is ez a záloga. Ugyanis nemcsak Európa, hanem az integráció is mély válságban van évek óta. Az eurózóna válsága, amely *sui generis jellegű*, a közös pénz bevezetésének körülményeiből ered, akkor vált igazán nyilvánvalóvá, amikor a 2008-ban kitört pénzügyi, gazdasági válság. José Manuel Barroso, a Bizottság elnöke az Unió helyzetéről 2012 szeptemberében elmondott beszédét⁷ az alábbi szavakkal kezdte:

⁵ FRITZ–VANHAMME: The Value of Europe.

⁶ A második egységes piaci intézkedéscsomag COM (2012) 573; Brüsszel, 2012.10.3.

⁷ BARROSO: Az Unió helyzete.

„Az Európai Unió nem szűnő válságban van. Pénzügyi és gazdasági válságban. Szociális válságban. De ez egyúttal politikai válság is, mégpedig bizalmi válság.

Gyökereit nézve a válságot a következők idézték elő:

- a pénzügyi ágazat felelőtlen gyakorlatai,
- a fenntarthatatlan államadósság, továbbá
- egyes tagállamok versenyképességi hiányosságai”.

Ugyan az elmúlt 3–4 évben jelentős eredményeket sikerült elérni, azok hatásával még nem szembesültünk igazán. Az nem kétséges, hogy az Európai Unió és az euró is megmarad a következő évtizedekben. A kérdés viszont az, hogy kik maradhatnak az eurózónán belül. E probléma megoldásával egy nagyon komoly keresztúthoz érkezett a Kontinens és maga az integráció is. A kérdés az, hogy meg tudjuk-e tartani a rendszer integritását és egységét, vagy egy teljesen más irányba haladunk tovább. Ugyanis az egyre növekvő különbségek *többszintű rendszerhez* vezetnek. Találón jegyezte meg Martonyi János egyik előadásában: „Több Európát akarunk, de nem többet, mint egy Európát”⁸. Lássunk tisztán: Schengen és az euró bevezetése óta egyfajta többsebességes Európában élünk. De mégsem ettől kell félnünk! Mert mindkét sebesség-zónában az irány és a célok ugyanazok, csak éppen különböző időben érzük el őket. A legjobb példa erre a kétsebességes Európára az eurózónán belüli és kívüli országok. *Mi nem a több sebességtől félünk, hanem a szétszakadástól!* Azt el kell kerülni, hogy a 17 eurózóna-tag és a 10 zónán kívüli ország közti különbség szélesedjen. Martonyi János megfogalmazásában: *hogy a több szint intézményszerűsüljön.*⁹

2. A jövőre nézve két lehetséges út van

1) Az egyik, hogy *megőrizzük a koherenciát*, mely olyan fontos dolgokra épül, mint az *egységes piac, kultúra, energia, illetve a közös kül- és biztonságpolitika*. Amik által az EU befolyása tovább növekedhet a világban. A koherencia megőrzésével fenntartjuk a jelenlegi intézményrendszert. 2) A másik lehetőség, hogy a jövőben létrejön egy másfajta összetartó erő, mint a jelenlegi eurózóna, mely szakadást eredményez a mostani intézményrendszerben és teljesen átformálja azt. Ennek az egyik próbája a *bankunió*. Kérdés, hogy ez vajon egyenlő feltételeket teremt-e mindenki számára.

A bankunióról szóló tervezet¹⁰ lehetőséget ad „szoros együttműködésre” az euróövezeten kívüli tagállamok nemzeti felügyeleteivel. A magyar álláspont konst-

8 „*Navigating uncharted territory – a compass for Europe*”. A Külügyi Intézet által 2012. október 30-án megrendezett nemzetközi konferencián elhangzott Martonyi János előadásában.

9 Hegedűs: Szolidaritás vagy szuverenitás?

10 A TANÁCS RENDELETE az Európai Központi Banknak a hitelintézetek prudenciális felügyeletére vonatkozó politikákkal kapcsolatos külön feladatokkal történő megbízásáról COM (2012) 511; Brüsszel, 2012.9.12. AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS RENDELETE az európai felügyeleti hatóság (Európai Bankhatóság) létrehozásáról szóló 1093/2010/EU rendeletnek az Európai Központi Banknak a hitelintézetek prudenciális felügyeletére vonatkozó politikákkal kapcsolatos külön feladatokkal történő megbízásáról szóló .../EU tanácsi rendelettel való kölcsönhatásai tekintetében történő módosításáról COM (2012) 512; Brüsszel, 2012.9.12.

ruktív megközelítésű, ugyanakkor messzemenőig figyelembe veszi a Magyarország számára kiemelkedően fontos érdekeket.¹¹ Lényeges számunkra, hogy a nem eurózóna tagországok számára a jogok és kötelezettségek egyensúlya alapján létrejöjjenek a részvétel reális feltételei a bankunióban. Az új rendszernek tekintettel kell lennie a pénzügyi szolgáltatások egységes belső piacának védelmére, az is fontos, hogy a bankuniót megeremtő intézkedések nem kerülhetik ki az EU meglévő intézményrendszerét.

Egyre nyilvánvalóvá válik, hogy a fiskális paktum létrehozásával egy „többszintes” és „többsebességű” Európa felé haladunk: az elitmagon kívül körvonalazódik az euró-övezet gyenge láncszemeinek csoportja, valamint az övezeten kívüli tagállamok önálló köre, az európai integráció „másodosztályú” tagjai. Jóllehet a krízis hatására több vezető európai politikus belátta azt, hogy sikeres monetáris politika nem képzelhető el közös fiskális politika nélkül, továbbá azt is, hogy a tagállamok között nincs egyetértés az integráció fejlődésének irányáról.

Bármerre is induljunk el, nem árt tisztázni: ha európaiak akarunk maradni, a szubszidiaritás elvét és az integráció közös módszereit továbbra is be kell tartani. Tisztelni kell a nemzeti identitást, a tagállamok egyenlőségét, de el kell vetni bármilyen kettős mérce lehetőségét. Ha nem fejlesztjük a politikai és a demokratikus legitimitását az uniós intézményrendszernek, akkor bizony zsákutcába futunk.¹² A további sikeres működéshez sokkal inkább figyelembe kell venni az európai polgárok véleményét.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a *nemzeti* és az *európai* elkötelezettségen egyszerre múlik az EU jövője. Az elmúlt időszak megmutatta, hogy ez a két dolog nem választható el egymástól. Emlékezzünk csak: a '70-es években tapasztalt infláció és GDP csökkenés leküzdése vezetett a '80-as évek szorosabb integrációjának megkezdéséhez. Így csatlakozhatott Görögország, majd Portugália és Spanyolország is. A 90-es évek valutaválságának megoldása követte ki az utat a közös valutához. Az egység és a szolidaritás vezetett a 2004-es bővítéshez, mely nagy fordulópont volt országaink életében.

Az a tény, hogy Európai Unió kapta idén a Nobel-békedíjat azt is pontosan jelzi, hogy *az EU olyan érték*, amit nem szabad lerombolni. Nem további jogosítványokat kellene átruházni az uniós intézményekre, hanem azokat kell felruházni olyan jogosítványokkal, amelyekkel kezelni tudják a helyzetet. Az euró az egész EU-é, hisz aki még nem tagja az euró-zónának, még az is kötelezettséget vállalt arra, hogy előbb-utóbb csatlakozik hozzá.

3. Mi hát a megoldás?

Amikor a válságból való kilábalás lehetőségeit mérlegeljük, akkor valójában a jövő Európájának a vízióját rajzoljuk meg. Az ne lepjen meg senkit, hogy ehhez nekünk,

¹¹ Jegyzőkönyv az Országgyűlés Európai ügyek bizottságának 2012. november 5-én megtartott üléséről Pleschinger Gyula államtitkár tájékoztatója

¹² Feladatunk az un. *demokratikus deficit* csökkentése, ami elidegenítette Brüsszeltől, illetve az uniós intézményektől az európai polgárokat. Ez az oka annak is, hogy az európai parlamenti választásokon kevesen vesznek részt.

magyaroknak is van határozott elképzelésünk, mint a németeknek vagy cseheknek, stb. A kormányváltás óta újra felvettük a „nemzeti érdekérvényesítés” bokszesztyűjét. Rengeteg méltánytalan és sokszor méltányos ütést is kapunk. Az unió már csak ilyen! Ugyanis a válság számos, le nem zárt intézményi kérdést is újra felszínre hozott. A válságkezelés kritikus fázisát az Unión belüli *szolidaritás megkérdőjeleződése*, a *kormányköziség erősödése*, az unió *intézmények szerepkérésése, relatív gyengülése* jellemezte. Az uniói döntések demokratikus legitimitása körül újra fellángolt a vita.

Ezért ne csodálkozzunk azon, hogy *vita* fogadja az európai fórumokon a „magyar pozíciót” itthon pedig *értetlenség* kíséri a Kormány egyes intézkedését. Szeretném leszögezni, hogy a megoldáskeresések során az integráció közös ügyének előbbre vitelét, az erős Európa építését előirányzó forgatókönyvek *összhangban vannak a magyar nemzeti érdekekkel*, törekvéseinkkel. *Magyarország továbbra is erős Európai Unióban érdekelt*, amelyben a tagállamok és a közös intézmények is erősek, de a hatásköröket tiszteletbe tartva együttműködnek. A közösségi módszer megerősítése szintén érdekünk: a kis- és közepes méretű tagállamoknak ez a legjobb biztosíték arra, hogy az uniói ügyekre megfelelő befolyást gyakorolhassanak, és a legjobb védelem a nagy tagállamok természetes túlsúlyával szemben.

Az sem véletlen, hogy Magyarország gazdaságpolitikájának céljai gyakorlatilag megegyeznek az uniói célkitűzésekkel: a pénzügyi fegyelem mellett egyre inkább a foglalkoztatás, a munkahelyteremtés, valamint a növekedést beindító zöld gazdaság¹³ növelése a fő cél.

A magyar érdekérvényesítés szempontjából a jelen időszak legfontosabb kihívása az Unió, következő többéves pénzügyi keretének (*MFF, Multiannual Financial Framework*) a vitája. Magyarország a jelenlegi, 2007–2013 közötti költségvetés által biztosított forrásokat tekintve kedvező helyzetben volt¹⁴. A következő költségvetési keret vitájának mai állása szerint viszont fennáll annak a veszélye, hogy lényegesen kisebb mértékben részesülünk az uniói alapokból.¹⁵ Ez Magyarország számára a *kohéziós boríték* mintegy 20–25 százalékos csökkenését eredményezné, ami elfogadhatatlan.¹⁶ Az MFF-hez kapcsolódó másik magyar prioritás a támadások kereszttüzeiben álló *közös agrárpolitika (KAP)* jelentőségének megőrzése. Célunk a közvetlen kifizetések legalább szinten tartása.

A 2008-as válság kitörése és az euróövezeti válság kifejlődése óta az Európai Unió – elsősorban Németország aktív szerepvállalásával és vezetésével – energiáit a szétfeszülő eurózóna összetartására, a gazdasági és monetáris unió átalakítására, s a pénzügyi válságba került tagállamok megmentésére koncentrált. Ez érthető volt, hiszen az euró, mint közös pénz bukása könnyen a jelenleg ismert integrációs struktúra végét is jelenthetné.

13 Vagy „*zöld New Deal*”

14 2007 és 2013 között Magyarország részesül a második legmagasabb egy főre eső támogatási szintben. Ráadásul a Bizottság 2007–2013 között nem igazította a vártnál rosszabb GDP teljesítményhez, Magyarország támogatását, tehát közel 3 milliárd euróval több támogatást kaptunk, mint amennyi mutatóink alapján járt volna nekünk.

15 A Bizottság által előterjesztett javaslat szerint ugyanis a kohéziós politika keretében megszerezhető támogatások felső határát a tagállam GDP-jének 2,5 százalékában maximalizálnák (*capping*), ami jelenleg 3,54% támogatási felső határ lenne.

16 Abszolút értékben ez mintegy 5 milliárd euró veszteséget jelent.

Az euróövezet bajban levő periféria államainak megsegítésére létrehozta egy ideiglenes, majd egy állandó válságkezelő alapot (*Európai Stabilitási Mechanizmus*¹⁷). Az eurózóna tagállamok pénzügyi kimentésével az unió időt nyert, amely lehetővé teszi a gazdasági és monetáris unió továbbépítését. A jövőre vonatkozóan jelenleg három figyelemre méltó terv ismert: *Angela Merkel* német kancelláré¹⁸, *José Manuel Barroso* az Unió helyzetéről 2012 szeptemberében, Strasbourgban elmondott beszéde¹⁹ és *Herman van Rompuy*, Európai Tanács elnöke által készített „*A valódi gazdasági és monetáris unió felé*” című jelentés²⁰. Ez utóbbi négy építőelemre épít (*bankunió, integrált költségvetési, illetve gazdaságpolitikai keretrendszer, valamint demokratikus legitimitáció és elszámoltathatóság megerősítése*). Ezek közül elsőként a bankunió megvalósítása indulhat el.

Angela Merkel német kancellár legutóbbi, november elején tartott beszédében az európai gazdasági kormányzás megerősítését, a nemzeti költségvetések szigorúbb egyeztetését, hosszabb távon „*tabuterületek*” (mint adózás) uniós harmonizálását is felvetette Brüsszelben az Európai Parlament nyílt ülésén, megerősítve leendő vízióját egy majdani politikai unió főbb alkotóelemeiről is.

José Manuel Barroso az Unió helyzetéről tartott beszédében az európai parlamenti választások európaibbá tételét a gazdasági és pénzügyi unió kiteljesítését, és az alapszerződés keretein belül megvalósítható további integrációs intézkedéseket szorgalmazta. *Barroso* az Európai Parlament strasbourgi plenáris ülésén azt mondta, *a nemzetállamok szövetségévé kell alakítani az Európai Uniót*, ehhez pedig szerinte új uniós alapszerződésre lesz szükség.

Politikai unió vagy a nemzetállamok szövetsége tartalmilag nem pontosan meghatározott fogalmak, de akármerre is fejlődik az európai integráció egy dolog mindig hiányozni fog: a közös nyelv. Az Európa népei és nemzeti továbbra is megtartják saját nyelvüket, amely a nemzeti azonosság legfontosabb ismérve, s ezért nem alakulhat ki az USA mintájára egy „*Európai Egyesült Államok*.”

4. Epilógus

Az Európa népei és nemzetei közötti szolidaritást folyamatosan hozzá kell igazítani a változó világ új kihívásaihoz. Az egységes piac 1990-es évek elején történő kiteljesítése nagyszerű eredmény volt, de nem elég. A piac hatékony működéséhez fel kellett találni az eurót, amely 1999-ben indult útjának. Az euró kezelésére és az árstabilitás fenntartására létrehozták az Európai Központi Bankot, de a 2008–2009-es pénzügyi válság rávilágított, hogy az euró védtelen a globális spekulánsok támadásaival szemben. Az EKB mellett szükség van a nemzeti gazdaságpolitikák koordinálására is, sokkal szorosabb módon, mint amire az euró csoport jelenleg módot ad.

17 *Treaty Establishing The European Stability Mechanism (ESM)*; Brüsszel, 2012. február 1.

18 *MERKEL*: Rede von Bundeskanzlerin Angela Merkel im Europäischen Parlament.

19 *BARROSO*: Az Unió helyzete.

20 *Towards A Genuine Economic And Monetary Union Interim Report*.

Jean Monet, az európai integráció nagy építészete szerint: „A múlt szuverén államai nem képesek a jelen problémáinak megoldására: nem biztosíthatják saját előrehaladásukat, és nem ellenőrizhetik saját jövőjüket. A Közösség maga is csak egy közbelső lépcső a holnap szervezett világához.”²¹

Az Európai Unió hamarosan több mint 30 tagállamra bővül, amelyek történelmi, nyelvi és kulturális háttere igen eltérő. Létre lehet hozni ilyen eltérő nemzetekkel egy közös politikai közéletet? Képesek polgárai magukévá tenni az „európaiság” közös érzését úgy, hogy közben megőrzik országukhoz, régiójukhoz és helyi közösségükhöz fűződő erős kötődéseiket? Talán igen, ha a mai tagállamok követik a legelső *Európai Közösség* példáját, mely a második világháború romjaiból született, melynek alapelve a volt, hogy mérettől függetlenül minden tagállam egyenlő jogokkal rendelkezik.

Felhasznált irodalom

- BARROSO, J. M. D.: *Az Unió helyzete. 2012. évi beszéd Európai Parlament plenáris ülése Strasbourg*, elérhető: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-12-596_hu.htm, letöltés ideje: 2013. július 19.
- FONTAINE, P.: *Európa 12 leckében*, Brüsszel, Európai Bizottság Tájékoztatási Főigazgatóság, 2010.
- FRITZ-VANHAMME, J.: *The Value of Europe. Spotlight Europe*, [kiadási hely nélkül] Bertelsmann Stiftung, 2012.
- HEGEDŰS, Zs.: *Szolidaritás vagy szuverenitás? – Válaszúton Európa*, elérhető: http://hetivalasz.hu/vilag/nincs-egyseges-allaspon-t-a-vihar-pedig-tombol56416/?cikk_ertekeles=1&ertekeles=3/, letöltés ideje: 2013. július 19.
- MERKEL, A.: *Rede von Bundeskanzlerin Angela Merkel im Europäischen Parlament*, elérhető: <http://www.bundesregierung.de/Content/DE/Rede/2012/11/2012-11-07-merkeleu.html;jsessionid=20FF8D2208F59C7BA3FE8519665F0997.s4t2>, letöltés ideje: 2013. július 19.
- *Towards a Genuine Economic and Monetary Union. Interim Report*, Brüsszel, elérhető: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/132809.pdf, letöltés ideje: 2012. október 12.
- *Treaty Establishing The European Stability Mechanism*, elérhető: <http://www.european-council.europa.eu/media/582311/05-tesm2.en12.pdf>, letöltés dátuma: 2013. július 19.
- ZGUT, E.: Bevezető: az európai válságkezelés margójára, in: Zgut, E. (szerk.): *Európa harca a válság ellen: nemzetállami megoldások és uniós kiútkeresés*, Budapest, Kitek Média Kft., 2012.

²¹ FONTAINE: Európa 12 leckében.